

Bir modernleş(tir)me projesi olarak köy enstitüleri*

Mehmet ANIK

“(…) Kemalizm Türkiye’nin kentlerine ve kentlilere devrimi getirmiş, fakat köylere hemen hiç el dokundurmamıştı. İkinci sessiz devrim şimdi ülkenin daha derin katlarına erişiyor ve yeni bir değişimi başlatıyordu.”¹

Giriş

Osmanlı’da ilk olarak askerî alanda başlayan Batılılaşma çabaları, zamanla sivil alanlara doğru kaymaya başlamış ve Batı örnek alınarak kurulan eğitim kurumları, Osmanlı modernleşmesinin önemli araçlarından birini oluşturmuştur. Osmanlı’da eğitim alanındaki Batılılaşma hareketlerinin, başlangıçta, genellikle devlete kadro yetiştiren kurumlarla sınırlı tutulmaya çalışıldığı ve toplumu Batılılaştırma gibi bir gayenin güdülmediği görülmektedir. Batılılaşma çabaları çerçevesinde, eskinin (medreseler) artık ihtiyaca cevap vermekten uzak olduğu anlayışı ve bununla birlikte yeniye (Batı tarzı eğitim kurumları) olan rağbet sonucunda, Osmanlı eğitim sisteminin başlıca kurumlarını oluşturan medreseler, sistem içerisindeki önemlerini kaybetmeye ve bunun da bir sonucu olarak, ulema sınıfı etkinliğini yitirmeye başlamıştır. Bu modernleşme çabaları giderek artmış ve belli ölçüde Cumhuriyet dönemi modernleşme çabalarına da zemin hazırlamıştır.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye’de eğitim kurumu; bütünüyle *yeni* temeller üzerinde inşa edilecek yeni bir ulusal bilincin oluştu-

* Bu makalenin ortaya çıkmasında katkıları bulunan YEKDER yöneticilerine ve yazımı okuyup fikirlerini benimle paylaşma nezaketi gösteren Yücel Bulut’a gönülden teşekkür ederim.

1 Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, 6. bsk., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 472.

rulması ve geniş halk kesimlerine yaygınlaştırılması misyonu ile donatılmıştır. 1923-1945 döneminde Türkiye’de hemen her alanda reformcu bir politika takip edilmiştir. Ülkenin genel gidişatına uygun olarak eğitim sisteminde de benzer uygulamalar ve politikalar izlenmiştir. Tevhid-i Tedrisat (1924), Medeni Kanun (1926), Şapka Kanunu (1925) ve Latin harflerinin kabulü (1928) gibi kanunların çıkarılması, Türk Tarih Tezi (1932) ve Güneş Dil Teorisi (1936) türünden çalışmalar, halkevlerinin açılması (1932), köy enstitülerinin kurulması (1940) ve Neşriyat Müdürlüğü’ne bağlı bir Tercüme Bürosu’nun tesis edilmesi (1941) gibi çalışmalar bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu dönemde gerçekleştirilen devrimlerin başarısının eğitime bağımlı görülmesinin bir sonucu olarak, eğitim üzerinde özellikle durulmuş ve bu alanda sıkı bir örgütlenmeye gidilmiştir.

Köy(lü)lere Yönelik İlginin Temelleri

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Ankara merkezli yeni yönetim, kökenleri Osmanlı’ya uzanan Batılılaşma çabalarında daha radikal bir politika izlemeye başlamış, bu politikalar ekseninde şekillendirilen resmi ideoloji ile de yeni bir toplum düzeni oluşturmaya çalışmıştır. Takip edilen politikalara tüm toplum kesimlerini dâhil ederek siyasal meşrulaştırma problemini ortadan kaldırmayı hedefleyen merkezin, bu bağlamda üzerinde önemle durduğu alanlardan biri de kırsal kesim/köylüler olmuştur. Yürütülen modernleşme çabalarına zıt değerler taşıdığına inanılan köylü kesiminin, benimsenen yeni politikalar bağlamında merkeze bağlılığının sağlanabilmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede, hem gerçekleştirilmek istenen kalkınmanın, hem de geliştirilmesine karar verilen yeni ulusal bilincin nihâi muhatabı olan köylüler üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda ülkenin nüfus yapısı ve dağılımı hatırlandığında, bu dönemde köylere ve köylülere neden bu denli önem verildiğini kavramak daha da kolaylaşacaktır. Ülke nüfusunun yaklaşık 4/5’inin köylerde yaşıyor oluşu; hem modernleşme, hem kalkınma ve hem de Türklük bilincinin inşası açısından köylülere özel bir ehemmiyet verilmesini gerekli kılıyordu. Dönemin koşullarının gerektirdiği bu düşünce biçimi, en özlü ifadesini, “köylü milletin efendisi” ya da “köylü devlet” türü söylemlerde bulmaktadır.

Köylere yönelik ilginin tarihi Meşrutiyet dönemine kadar geri götürülebilir. Bu dönemde “halka inmek” nazariyesi ileri sürülmüş ve aydınlar arasında “köylere doğru” akımı ortaya çıkmıştı. Köylere yönelik

böyle bir ilgi, özellikle değişik gerekçelerle Avrupa ülkelerinde yaşamak durumunda kalmış merkeze muhalif Osmanlı aydınlarının yazılarında çok daha belirgindir. Türkiye'nin nasıl kurtulabileceğine ve endüstriyel, kentsel kalkınmayı nasıl sağlayabileceğine ilişkin önerilerle kamuoyu karşısına çıkan dönemin Osmanlı aydınları, Türkiye'nin bir tarım toplumu olduğu gerçeğiyle yüzleşmek ve bu doğrultuda da köy problemiyle ilgilenmek zorunda kalmışlardır.

Osmanlı'da köye yönelik ilginin ortaya çıkışında, toplumsal gelişimimizin yarattığı belli koşulların gerektirdiklerinin yanı sıra, bazı Batılı yazarların da etkisi bulunmaktadır. Türk milliyetçiliğinin gelişiminde olduğu gibi, köy meselesinin gündeme gelişinde de Batılı yazar ve düşünürlerin eserlerinin ve düşüncelerinin etkili oluşu ilgi çekici bir paralelliktir.

Bu bağlamda eserleriyle XX. yüzyıl başı itibarıyla Osmanlı aydınları üzerinde etkili olmuş Avrupalılar arasında en dikkat çekici isimlerden biri, Parvus ismiyle meşhur olmuş Yahudi asıllı Rus Alexander Israel Helphand'dır.² 1910'larda Almanya'dan İstanbul'a gelen Parvus, I. Dünya Savaşı patlak verene kadar burada kalmış ve bu dönem boyunca da *Türk Yurdu* vb. dergilerde yazdığı yazılarda köy konusu üzerinde önemle durmuştur. Parvus, Osmanlı İmparatorluğu'nda köylünün durumuyla kimsenin ilgilenmediğini, bir anlamda köyde yaşayanların unutulmuş ve terkedilmiş bir durumda kaldıklarını ifade eder. Parvus'a göre Osmanlı'da "(...) köylü üzerine bildiklerimiz, onların durmadan vergi ve asker verdikleridir. En çok ihmal edilenler de Türk

2 Parvus (1867–1924) oldukça ilgi çekici bir kişiliktir. Sosyalizm bağlamında yapmış olduğu çalışmalar kadar, silah ticaretiyle de uğraşan biridir. 1891'de Almanya'ya (Prusya) yerleşen Parvus, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) merkezi yayın organı *Neue Zeit* ve *Vorwärts*'de yazılar kaleme almıştır. Daha sonra Münih'e yerleşen Parvus, burada da Rus Sosyal İşçi Demokrat Partisi'nin yayın organı *Iskra*'nın yayımlanmasına öncülük etmiştir. Bu parti 1903'te dağılınca, Bolşevikleri ve Menşevikleri uzlaştırma yoluna gitmiştir. Parvus, Kautsky, Lenin, Luxemburg ve Troçki gibi sosyalistlerle yakın ilişkiler içinde olmuştur. Troçki'ye ithaf edilen "sürekli devrim" fikrinin de gerçekte Parvus'a ait olduğu söylenmektedir. Troçki'nin bu fikri ortaya atması Parvus ile tanışması sonrasına denk gelir. Parvus gittiği pek çok yerde, sosyalist faaliyetlerinden dolayı tutuklanıp sınır dışı edilir. Nitekim 1905'te de Petersburg'daki sosyalist faaliyetlerinden dolayı tutuklanan Parvus, önce Viyana'ya ardından da İstanbul'a yerleşip zengin bir iş adamı olur. Bu zenginliğini silah ticareti yaparak sağlayan Parvus, I. Dünya Savaşı'nda da Almanya'ya verdiği destekle dikkat çeker. Parvus Osmanlı'nın da Almanya saflarında bu savaşa katılması gerektiğini savunur.

asılı köylülerdir. Makedonya ve Ermeni köylülerini savunacaklar çıkmıştır. Ermeni, Bulgar, Sırp ve Rum aydınları kendi ırkdaşları olan köylüleri düşünmüşlerdir. Fakat Türk köylüsünü arayıp soran çıkmamıştır(...) Bulgar ve Ermeni aydınlarıyla kendi köylüleri arasında az çok bir ilişki vardır(...) Türk aydınlarına gelince, onlar, tersine köylüden yüz çevirmişler, böylece Türk ulusunu siyaset dışı bıraktıkları gibi, kendilerini belli bir amaçtan yoksun etmişlerdir.”³ Parvus bu bağlamda aydınları eleştirir ve onları kendi uluslarına, kendi uluslarının duygularına yabancı olmakla suçlar. Ona göre, Türk aydınları Türk köylüsüyle ilişkiye geçip, onların çıkarlarını dile getirdikleri takdirde Türk ulusallığı sorunu da, öteki azınlıklar gibi uygar dünyanın yakından ilgileneceği bir sorun konumuna gelecektir. Parvus ortaya attığı bu fikirlerle, bu konuda başlayacak olan tartışmalar üzerinde büyük etki sahibi olduğu gibi, aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde de rol oynamıştır.

Parvus gibi üzerinde durulması gereken bir diğer önemli isim de Demetrius Georgiades'dir. 1890 yılında Paris'te *La Turquie Contemporaine* adında bir gazete çıkaran Georgiades'in Türk köylüsüne dair işlediği tema oldukça dikkat çekicidir: Parvus'un fikirlerine paralel görüşlere sahip olan Georgiades'e göre, “Türk köylüsü kadar mutsuz bir köylü yoktur. Kendisi Hıristiyan benzerlerinden daha çok eziyet çekmektedir. Konsolosların, sefirlerin ve yabancı devletlerin himayesinden mahrum olduğu için Hıristiyan köylüsünün elindeki kozlara sahip değildir.”⁴ Georgiades, bu koşullar altındaki Türklerin Osmanlı boyunduruğundan kurtulmaları gerektiğini savunur.

Batılı yazarların bu görüşleri, gerek Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde, gerekse de bunun bir uzantısı olarak köylülüğe bakışta oldukça etkili olmuştur. Özellikle Cumhuriyetin kurulması ile birlikte ‘köy ve köylülük’ konusundaki yaklaşımlarda bu durumu bariz bir şekilde görmek mümkündür. Her şeyden önce, çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu’nda “Türklerin köylerde yaşadığı ve Osmanlı yönetiminin de köylerde yaşayan bu Türkleri baskı altında tuttuğu” şeklindeki anlayış, yeni dönemin köy temalı metinlerinde özellikle vurgulanan bir husus olmuştur. Osmanlı çok uluslu bir yapılanmaya sahipken yeni

3 Parvus Efendi, *Köylüler ve Devlet*, s. 223'den aktaran Recep Ertürk, *Türk Sosyolojisinde ve Cumhuriyet Döneminde Köy Tartışmaları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Ankara 1997, s. 23.

4 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908*, 5. bsk., İletişim Yay., İstanbul 1994, s. 36.

devlet, ulusal temellere dayalı bir devlet olarak nitelendirilmiştir. Bu açıdan nüfusun 4/5'ten⁵ fazlasının köyde yaşıyor olmasından da hareket eden Cumhuriyetçi elit, rejimin temelini köylülük olduğu vurgusunu sıklıkla işlemiştir.

Yeni dönemde çoğu anlayışta belirgin bir şekilde etkisinin olduğu görülen Ziya Gökalp de Osmanlı'yı sıkı eleştiriye tabi tutmuş, Türk olan ile Osmanlı arasında net ayrımlar yapmıştır. Bu ayrım dilden musikiye, edebiyattan ahlâka kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Gökalp, kültür ve uygarlık kavramlarından hareketle yaptığı analizlerde Osmanlı'nın Türk değerlerini taşımadığını, *köylerde yaşayan* ve mahkûm bir millet olarak görülen Türklere de eziyet ederek, bunlara “eşek Türk” diye hitap ettiğini belirtir.⁶ Bu açıdan “Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sonucu onun yerini alan cumhuriyet rejimi, eskinin Osmanlılığına karşılık, ona karşıt olması zorunluluğu nedeniyle kendisini Türk olarak tanımlamıştır. Anadolu'nun (...) karşılaştığı sorunlar Osmanlı Türk ayrılığının, Osmanlılık dışında Türk'ü tanımlayabilmenin ifadesi olarak öne çıkarılmış, Osmanlı köy mirası (...) hemen bütün yayınlarda bu yönü nedeniyle ilgi görmüştür. Osmanlı bütün kötülüklerin nedeni olarak görüldüğü gibi köy de bu kötülüklerden en çok zarar gören kesim sayılmıştır.”⁷

Özellikle 1910-1950 arası dönemde yayınlanan gazetelerde, dergilerde (*Türk Yurdu, Ülkü, Karınca, Atsız Mecmua, Kadro ve Varlık* vb.) ve kitaplarda köy teması giderek artan bir ilgiye mazhar olmuştur. Bu yayınlarda bir yandan Osmanlı eleştirisi yapılırken, bir yandan da köy, Türk kültürünün asıl kaynağı olarak gösterilmiştir. Böylece soyut bir köylülük ya da köylü halk sevdası dile getirilirken, öte yandan somut halka karşı, sahip olduğu muhafazakâr görüntüsünden dolayı, çeşitli tepkiler dile getirilmiştir.⁸ Bu anlamda köylü, modernlik yolun-

5 Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye nüfusunun çok büyük bir kısmı (1927 yılı itibarıyla % 83,6) köylerde yaşamaktaydı. Köylü nüfus oranı gittikçe düşmeye başlamış, bununla birlikte köydeki nüfusun % 50'nin altına düşmesi ancak yakın bir tarihte (1985 itibarıyla % 47) gerçekleşmiştir. Köy nüfusuyla ilgili bilgiler için bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi (1923-1943)*, Maarif Matbaası, Ankara 1944, s. 16. *Théma Larousse- Milliyet*, c. II, İstanbul 1993, s. 472. *Büyük Larousse- Milliyet*, c. XIV, İstanbul, s. 7073.

6 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, yay. haz. Mehmet Kaplan, 4. bsk., MEB Yay., İstanbul 1999, s. 55-56.

7 Recep Ertürk, *a.g.e.*, s. 47.

8 Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na ait *Yaban* (İletişim yay., İstanbul 2003) adlı eser bu duruma güzel bir örnektir. Köy enstitüsü mezunu yazarların yazdığı köy temalı yayınlarda da bu durumu görmek mümkündür.

da dönüştürülmesi gereken başlıca unsur olarak görülmüştür. Nitekim bu yayınlarda, köylünün ne yapması ya da köylülüğü nasıl yaşaması gerektiğine dair yazılara rastlanması, bu durumun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Köy meselesiyle ilgilenmek sadece aydınların gündemiyle sınırlı kalmamış ve devlet yöneticileri de rejimin kaynaklarından biri olarak gösterdikleri köy üzerinde sadece teoride değil, uygulamada da önemle durmuşlardır. Nitekim Cumhuriyet ilan edildikten hemen sonra, Osmanlı devrinde de gündemde olan, toprak reformunun gerçekleştirilmesi için 1924 yılındaki Bütçe Kanunu çerçevesinde çalışmalar yapılmıştır. Buna göre devlet arazilerinin topraksız köylülere taksitle on yılda satılması öngörülmüştür. 1934'te çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu, 1945'te çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 1973'te de Tarım ve Toprak Reformu yasası ile bu yöndeki çabalar sürdürülmüştür.⁹ Bu türden girişimler ile hem muhalif olabilecek büyük toprak ağaları zayıflatılmaya çalışılmış, hem de geniş köylü kitlelerine sunulacak böyle bir imkânla, merkezle bağlarının sıkı olması hedeflenmiştir.

Eğitim Yoluyla Köylünün Toplumsal Dönüşümünün Hedeflenmesi

Köylü Cumhuriyet döneminde rejimin temel kaynaklarından biri olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte nüfusun çoğunluğunun yaşadığı bu kitle eğitimden yoksundur. Cumhuriyet döneminde kendisine biçilen misyona karşılık, gerek Cumhuriyet yöneticileri, gerekse de fikirleriyle merkeze destek olmaya çalışan düşünürler köylüyü, görenek ve geleneklerin etkisi altında ve sahip olduğu değerler nedeniyle içe kapalı bir kesim olarak değerlendirmişlerdir. Bu açıdan, köylünün kendisine yüklenen misyonu anlaması için eğitilmesinin gerektiği belirtilmiştir. Bu gereksinim doğrultusunda da kalkınmanın birinci şartı, köylülerin "(...) davalarını anlaması ve kendilerine yardım yapmak isteyenlere uzak durmamalarını sağlamak"¹⁰ olarak ifade edilmiştir. Bu hedefler doğrultusundaki köycülük de şöyle tanımlanmıştır: "(...) madem ki her feyiz, her kudret ve saadet halktadır ve halktan doğar, öyle ise hal-

9 Bütün bu uygulamalar, siyasetçiler tarafından, nüfusun büyük kesiminin yaşadığı köylerde oy elde etme ve iktidarlarını meşrulaştırma malzemesi olarak görüldüğünden dolayı amaçlarına ulaşmadan yürürlükten kaldırılmıştır.

10 Nermin Erdentuğ, *Türkiye'de Çağdaşlaşma, Eğitim ve Kültür Münasebetleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981, s. 14.

kımızı, Anadolu'nun temiz kanlı cevherli köylüsünü şuurlandırmalı, yenileştirmeli, asrileştirmeliyiz.”¹¹

Mustafa Kemal'in 1 Mart 1922'de, TBMM'nin 3. toplantı yılının açılışı dolayısıyla yaptığı konuşmada köylülerle ilgili söyledikleri dikkat çekicidir: “Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin hakiki sahibi ve efendisi hakikî müstahsil olan köylüdür. O halde herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve layık olan köylüdür. (...) Efendiler, diyebilirim ki, bugünkü felâket ve sefaletin tek sebebi bu gerçeğin gafili bulunmuş olmamızdır. Filhakika; yedi asırdan beri cihanın dört bir köşesine sevk ederek kanlarını akıttığımız, kemiklerini yabancı topraklarında bıraktığımız ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna mukabil daima tahkir ve tezlil ile mukabele ettiğimiz ve bunca fedakârlık ve ihsanlarına karşı nankörlük, küstahlık, cebbarlıkla uşak seviyesine indirmek istediğimiz, bu gerçek sahibin huzurunda bugün utanç ve saygı ile hakiki durumumuzu alalım.”¹² Mustafa Kemal, Türkiye'nin gerçek sahibi olarak nitelediği ve uzun dönemler boyunca Osmanlının kötü muameleye tabi tuttuğunu belirttiği köylülerle ilgili bu konuşmasının devamında, köylüyü eğitmenin bir görev olduğunu, bu doğrultuda yapılacak ilk işin ve ulusal eğitim politikasının ilk hedefinin, köylüyü eğitmek olduğunu belirtmiştir.

1938'de gerçekleştirilen “Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi”nde¹³ dönemin Başbakanı Celal Bayar'ın bu çerçevede yaptığı konuşma da oldukça dikkat çekicidir. Celal Bayar kongredeki konuşmasında, Türklerin nesillerce ziraatçılık etmiş bir kökten geldiklerini ve çeşitli zulüm ve cefalara maruz kaldıklarını vurguladıktan sonra şunları ifade eder: “(...) Bugünün Türk köylüsü zekidir, merhametlidir, namusludur, emniyete şayandır, kanaatkârdır, vakurdur ve çalışkandır.

11 M. Bülent Varlık, “Ülkü: Halkevleri Mecmuası”, *Kemalizm*, 3. bsk., Editör: Ahmet İnel, İletişim Yay., c. II, İstanbul 2002, s. 269.

12 Engin Tonguç, *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, Ant Yay., İstanbul 1970, s. 36.

13 Bu Kongre'nin dikkat çekici yanlarından biri de, Mustafa Kemal'in konuşmalarından hareketle oluşturulan ve Kongre'nin devam ettiği dört gün boyunca okunan “Ziraat Marşı”dır:

Toplandık has çiftçinin Atatürk'ün sesine,
Toprakla savaş için ziraat cephesine
Biz ulusal varlığın temeliyiz, köküyüz,
Biz yurdun öz sahibi, efendisi, köylüyüz!

Ziraat Marşı'nın tamamı için bkz.: 02.02.2005, http://www.zmo.org.tr/odamiz/ziraat_marsi.php

Diğer cihetten az çok fatalist ve muhafazakâr olup ecdattan kendisine miras kalan itiyatları ve çiftçilik usullerini değiştirmekte yavaştır. Daha yüksek bir hayat seviyesine erişeceği günün doğabileceğinden henüz haberdar değildir. Çocuklarının büyüebilmesi için gıdaya ve ihtimama muhtaç olduklarını ve yahut kendisinin hiçbir zaman elde edemediği tahsil ve terbiyenin çocuklarına lâzım olduğunu ve bunlara malik olmak fırsatına nail olacaklarını anlamakta yavaştır.”¹⁴

Yeni dönemle birlikte yapılan açıklamalarda Türk köylüsü, “saf ve tamamen korunmuş ulusal kültürün gerçek kaynağı” olarak sık sık övgüye tabi tutulmuştur. Karaömerlioğlu’nun ifadesiyle, köycü bir bakışı olsun ya da olmasın birçok milliyetçi hareket, milli kültür ve kimliğin köklerinin köylerde bulunabileceğine inanıyordu.¹⁵ Öte yandan köylü, muhafazakâr inançları dolayısıyla da eleştiriye tabi tutulmuştur. Köylünün, yapılan inkılapları anlamaktan uzak olmasının ve bu doğrultuda bir değişime direnmesinin önündeki en büyük engel olarak, sahip olduğu inançlar gösterilmiştir. Bu noktada Tütengil’in yaptığı değerlendirme dikkat çekicidir: “(...) Dil, örf, âdet, görenek ve hayat tarzı, kısaca memleketin gayet mütenevvi iklim ve coğrafi şartlarına, bâriz bir Türklük damgası vuran şeyler, köyde halk kültüründe köklemiştir. Aynı zamanda köylü muhafazakârdır ve böyle olmakla iftihar eder. (...) Böyle bir sosyal bünyenin değişikliğe büyük mukavemet göstereceği tabiidir ve hakikatte de öyledir.”¹⁶ Bu muhafazakâr anlayışı kırarak, köylüyü modernleştirme hedefinin bir parçası olarak kurulmuş köy enstitülerinden, (Konya) İvriz Köy Enstitüsünden mezun olmuş olan Mahmut Makal da yazdığı eserlerde, köylünün bu muhafazakâr anlayışını ortaya koymaya çalışır. Makal, köylerin günlük yaşam tarzlarını *Bizim Köy* isimli eserinde ortaya koymaya çalıştıktan sonra,¹⁷ özellikle *Memleketin Sahipleri, Köye Gidenler* isimli eserinde köydeki geleneksel yaşam tarzını ve hurafeleri ele alıp eleştirir. Makal kitabında İslâmî inancın, bu gelenekselliğin sürdürülmesine neden olan bir öğe olduğunu işler.¹⁸

Köylerdeki geleneksel yaşam tarzının dile getirilmesiyle birlikte, köylüyü eğitmenin önemi de sıklıkla vurgulanmaya başlar. Bu çerçevede

14 Cavit Orhan Tütengil, *100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*, 2. bsk., Gerçek Yay., İstanbul 1977, s. 63.

15 M. Asım Karaömerlioğlu, “Türkiye’de Köycülük”, *Kemalizm*, Editör: Ahmet İnsel, 3. bsk., İletişim Yay., c. II, İstanbul 2002, s. 294.

16 Cavit Orhan Tütengil, *a.g.e.*, s. 67.

17 Makal’ın İngilizceye, Almancaya, Fransızcaya, Bulgarcaya, Rusçaya, İtalyancaya, Rumenceye ve İbraniceye de çevirileri yapılan bu eseri için bkz. Mahmut Makal, *Bizim Köy*, 2. bsk., Varlık Yay., İstanbul 1950.

18 Bu eser için bkz. Mahmut Makal, *Memleketin Sahipleri, Köye Gidenler*, 5. bsk., Başak Yay., Ankara 1991.

eğitim, köylerin gelenekselliğe dayalı yaşam tarzının ortadan kaldırılması ve bu kırsal bölgelerde arzu edilen toplumsal değişim ve dönüşümün gerçekleştirilmesi için hayati bir araç olarak değerlendirilmiştir. Nusret Köymen¹⁹ de 41 bin köyden 36.500'ünün okulsuz olduğunu belirterek, köylüyü eğitmek için gerekli olan kurumlardan bu bölgelerin mahrum olduğuna dikkat çeker.²⁰ Mustafa Kemal'in 1937'de yaptığı bir konuşmada da eğitimin başlıca hedeflerinden biri, "memleket ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak kişi ve kurumları yaratmak"²¹ olarak belirtilir. Kırsal kesimlerde yaşayan ve eğitim kurumlarından büyük oranda yoksun olan geniş toplum kesimlerini eğitmenin bu çerçevede önem kazanmasıyla birlikte, yapılan çalışmalar sonucunda köy enstitüleri fikri ortaya atılmıştır.

Köy Enstitüleri Fikrinin İlham Kaynağı Olarak Ethem Nejat

Köy enstitüleri denilince akla gelen ilk isim, haklı olarak İsmail Hakkı Tonguç'tur ve o nedenle de, köy enstitüleriyle ilgili çalışmalarda da onun ismi üzerinde de genişçe durulur. Tonguç, Türk eğitim tarihi ve köy enstitüleri açısından önemli bir yere sahiptir. Fakat köy, köyde eğitim ve köy enstitülerinden bahsedilirken unutulmaması gereken bir isim daha vardır: Ethem Nejat. Köy ve eğitim konuları üzerinde kafa yoran ve bu doğrultuda çalışmalar yapan bir kişidir Ethem Nejat. Onun, İsmail Hakkı Tonguç'un oğlu Engin Tonguç'un aktarımları vasıtasıyla, Köy Enstitüleri fikrinin mimarı olarak gösterilen Tonguç üzerinde de etkilerde bulunduğunu biliyoruz. Engin Tonguç, Ethem Nejat'ın babası üzerinde "çok etki yapan bir düşünür" olduğunu belirtir.²² Tonguç'un kendisi de, köyde eğitim fikrinin ilk

19 Nusret Köymen (1903–1964), Şubat 1933'te Halkevlerinin merkezi yayın organı olarak kurulup, adı da bizzat Atatürk tarafından konulan ve köycülük akımının önemli kaynaklarından birini oluşturan *Ülkü* dergisinin imtiyaz sahibi ve köycülük akımının ünlü ideologlarından biridir. Köymen'in köylere olan bağlılığını göstermek için seçtiği soyadı da ilginçtir. Köymen'in başında bulunduğu *Ülkü* ile ilgili bir çalışma için bkz. M. Bülent Varlık, a.g.m.

20 Nusret Köymen, *Büyük Aydınlığa Doğru: Halk Eğitiminin Kaynağı*, Nebioğlu Yay., İstanbul 1960, s. 98.

21 *Atatürkçülük: Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, c. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1984, s. 293.

22 Engin Tonguç yabancı düşünür olarak da babasının etkilendiği isimlerin; Pestalozzi, Kerschensteiner ve Dewey olduğunu söyler. Bu konuda bkz. Engin Tonguç, *a.g.e.*, s. 61-65, 104-107.

olarak Ethem Nejat ve İsmail Mahir Efendi tarafından ortaya atıldığını, ama bu fikrin pratiğe geçirilemediğini belirtir: “(...) Balkan Savaşından sonra ve Birinci Dünya Savaşının başlamasından önce İzmir Öğretmen Okulu Müdürü bulunan Ethem Nejat gibi (...) Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi, 1911 yılında, Osmanlı Meclisi Mebusanında Maarif Nezareti bütçesi konuşulurken imparatorluğun sınırları içinde 70.000 köyün bulunduğunu söyleyerek, bunların durumunu anlatarak köylere darülmüallimlerden öğretmen yetiştirmenin imkânsızlığını belirtmiş, köylerde köyün bünyesine uygun yatılı okullar açmak ve buralara her köyden bir erkek ve bir de kız çocuk almak, onları kendi köyleri için öğretmen olarak yetiştirmekle meselenin halledilebileceğini anlatmış ise de bu fikir ve tekliflerin hiçbiri tatbik sahasına konulmamıştır.”²³

Ethem Nejat'ın (1882-1921) ilgi çekici bir kişiliği vardır. Düşünsel hayatının ilk yıllarında Türkçülük görüşünü benimseyen Nejat, 1918'de Maarif Nezareti tarafından gönderildiği Almanya'da, Alman Sosyalistleri ve Spartakist gruplarıyla tanıştıktan sonra da sosyalist görüşü benimser. Nejat, Almanya'da *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi*'nin kurucularından olmuş ve partinin yayın organı olan *Kurtuluş* dergisinin yayınlanmasına katkıda bulunmuştur. Nejat, Bakü'de kurulan (10 Eylül 1920) ve Mustafa Suphi'nin Genel Başkanlığı'nı yaptığı *Türkiye Komünist Partisi* (TKP)'nin de Genel Sekreterliğini yapmıştır. Ethem Nejat, Mustafa Suphi ve diğer arkadaşlarıyla birlikte, 1921 yılında Bakü'ye giderken gerçekleştirilen ve sis perdesi arkasında bırakılmış olan bir suikast neticesinde öldürülmüştür.

Tarımsal ağırlıklı eğitim, köye göre eğitim konuları üzerinde sıklıkla duran Nejat, *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları* isimli eserinde, Türk toplumunun bir tarım toplumu olduğunu ve verilecek eğitimin de bu temelde, köye göre bir eğitim olması gerektiğini savunur: “(...) İngiltere nasıl sanat ülkesi, Macaristan ziraat ülkesi, İskandinav ülkeleri gemici ve balıkçı ise Türkiye de iklimi karakteri ile ziraat ülkesidir. (...) Daima hedef; özellikle eğitim ziraata yönelik olmalıdır. Hatta daha ileri giderek derim ki, bizde ziraat bir mefkure, milli mefkurenin kesin bir emri olmalıdır.”²⁴ Nejat, ilerleme ve gelişmenin yaşanabilmesi için bu gerçeğin göz önünde bulundurulması, tarım alanında ciddi çalışmaların yapılması gerektiğini ifade eder.

23 Hakkı Tonguç, “Köy Enstitüsü”, *Tonguç'a Kitap*, İmece Yay., İstanbul 1961, s. 264.

24 Ethem Nejat, *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları*, yay. haz. Faruk Öztürk, Kızılelma Yay., İstanbul 2001, s. 53.

Ethem Nejat, bütün meslek dalları içerisinde en önemli meslek olarak değerlendirdiği tarımcılığın öneminin gerçekte anlaşılabilmesi için, ilkokuldan itibaren çalışmaların yürütülmesi gerektiğini belirtir. Nejat, tarımın, okul programlarında yer alabilmesi için de, gerekli öğretmenlerin yetiştirileceği “Darümuallimîn”lerin kurulması gerektiğini ifade eder. Ona göre, “(...) öğretmenleri yetiştirecek olan bu okulların programı bütün milli emellerimizle beraber ziraatı da içine almalıdır. Darümuallimlerinde öğrenilen ziraat yalnızca kitapla sınırlı kalmamalı, uygulama, işleme, seyahat ve gezilerle bütünleştirilmelidir. Her Darümualliminin mutlaka bir tarlası bulunmalıdır. Aslında Darümuallimleri şehirlerde yapmaktansa çiftliklerde yapmak daha uygundur.”²⁵

Nejat, köy öğretmeni kadar köyü aydınlatacak bir başkasının düşünemeyeceğini savunur. Ona göre toplumun mürşitlere ihtiyacı vardır ve mürşit de muallim olmalıdır ki, “(...) köylünün, işçinin, çiftçinin çocuğunu, karanlıktan ve hurafelerden, batıl inançlardan kurtarıp hayat adamı, çalışkan, yaşadığı çevrenin ekonomik gücü hakkında bilgi sahibi, vatansever ve milli savunma ve yurdu koruma hisleriyle dolu bireyler olarak yetiştirebilsin.”²⁶ Nejat’ın bu yöndeki fikirleri, ismi köy enstitüleriyle özdeşleştirilecek olan Tonguç’u yakından etkileyecektir.

İsmail Hakkı Tonguç ve Köy Enstitülerinin Kuruluşu

Romanya’nın bir köyünde doğan İ. Hakkı Tonguç (1897–1960), ilkokul ve liseyi bitirdikten sonra İstanbul’a gelerek, burada öğrenimine devam eder ve 1918’de İstanbul Öğretmen Okulu’ndan mezun olur. Mezuniyeti sonrasında Maarif Nezareti tarafından (Ethem Nejat gibi) Almanya’ya gönderilen Tonguç, burada eğitim ile ilgili çeşitli seminerlere ve kurslara katılır. Almanya’dan döndükten sonra Eskişehir, Konya, Adana ve Ankara gibi öğretmen okullarında öğretmen olarak çalışan Tonguç, 1935’ten itibaren de İlköğretim Genel Müdürü olarak görev yapmaya başlar. Tonguç’un bu göreve başlamasından bir yıl sonra da (1936), dönemin Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan’ın desteğiyle, köy enstitülerinin kuruluşunun temellerini sağlayacak olan “Köy Eğitmeni” projesi, Tonguç yönetiminde uygulanmaya başlar. Bu proje çerçevesinde, askerliğini onbaşı veya çavuş olarak yapan gençler, Ziraat Bakanlığı’nın da işbirliğiyle, modern tarım teknikleri-

25 Ethem Nejat, *a.g.e.*, s. 54.

26 Ethem Nejat, *a.g.e.*, s. 30.

nin uygulandığı Mahmuđiye Devlet Üretim Çiftliği'nde (Eskişehir) eğitime tabi tutulduktan sonra köylere gönderilmeye başlanır. Böylece bir yandan köye öğretmen ve modern üretim araçları ile tarım yöntemlerinin sağlanması hedeflenmiş, öte yandan da eğitimin mali yükünün hafifletilmesi hedeflenmiştir. Tonguç yönetimindeki bu projenin başarılı olması üzerine, 1937 ve 1939 yıllarında çıkarılan yasalarla köy eğitmeni yetiştirme deneyimi yaygınlaştırılır. Kırsal kesime yönelik bu eğitim uygulaması, daha sonra kurulan köy enstitüleri için uygun koşullar yaratmış ve enstitülere geçişi kolaylaştırmıştır.

Tonguç, Ethem Nejat tarafından ortaya atılan, ancak pratiğe geçirilemeyen tarıma dayalı köy eğitimi fikrini, Kemalist ideoloji çerçevesinde yeniden yapılandırarak pratiğe uygun bir hale getirmeye çalışmıştır. Pratikteki ihtiyaçları karşılamaktan uzak olarak nitelendirdiği eğitim sisteminin ve anlayışının karşısında Tonguç'un hedefi, "(...) eğitim sisteminin(...) yeni rejimin ve cemiyetin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yapılandırılmasıdır. Bu sorunsalın anlamlandırdığı genel çerçeve ise Batılılaşma idealidir(...) eğitim yoluyla oluşturulacak yeni kültür Batılılaşmanın ya da Avrupalılaşmanın temelini hazırlayacaktır."²⁷

Tonguç'a göre Türk ulusu her şeyden önce köylü bir ulustan oluşmaktadır. Bu açıdan, "(...) ulusal bağımsızlığın ve toplumca kalkınmanın köylüye dayanması, özüne köylüyü katması tarihsel bir zorunluluktur."²⁸ Bundan hareketle yeni dönemde, "köyün her işe temel olması" gerektiğini savunan Tonguç'a göre, "(...) köye dayanmayan bir örgütün verimli olmasına imkân yoktur. Köylüsüz yeni bir uygarlık yaratılamaz. Köylü yükselmedikçe Ülke'nin yükselmesinden söz edilemez."²⁹ Tonguç'un bu yaklaşımları dikkate alındığında, basit bir "köylü" halk sevgisinden öte, merkezin beklentilerine somut cevaplar üretmeye yönelik pragmatik çıkarımların ön planda olduğu görülmektedir.

Köylünün nasıl eğiteceği tartışmalarında Tonguç, pratiğe dayalı bir yaşam sürdüren köylünün eğitimi sağlamanın, bu pratikler göz önünde tutularak oluşturulmuş bir eğitimden geçtiğini belirtir. Ona göre "(...) köyde; fikir, aksiyon haline gelmedikçe ona köylü ne inanır

27 Aylin Özman, "İ. Hakkı Tonguç", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, Editör: Uygur Kocabaşoğlu, 3. bsk., İletişim Yay., c. III, İstanbul 2004, s. 368.

28 Mehmet Başaran, *Tonguç Yolu Köy Enstitüleri: Devrimci Eğitim*, Varlık Yay., İstanbul 1974, s. 6.

29 Muzaffer Sencer, "Türkiye'de Köye Yönelme Hareketleri", *Sosyoloji Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., sy. 17-18, (1962-63), s. 233.

ve ne de böyle bir fikrin arkasından gider.”³⁰ Tonguç, köylünün yaşam şartları ve ihtiyaçları göz önünde tutulmaksızın hazırlanacak bir eğitim programının başarısız olacağını savunur: “Okullarda köylülerin ve çiftçilerin alâka ve ihtiyaçlarına hususî bir ehemmiyet verilmeden tahsilin umumî ve mecburî kılınması içtimaî zararlar verecek fevkalâde bir tehlike teşkil eder. Köylülerle çiftçilerin ihtiyaçları ayrıca düşünülmeden vücuda getirilecek bir maarif sistemi nazarı ve skolâstik olur. Ve genç neslin herhangi diğer bir meslekte muvaffakiyetini temin etmemekle beraber, onları köy hayatından kolaylıkla uzaklaştırır. Bundan başka Türkiye’de millî refahın inkişafı ziraat ameliyatının islahile sıkı bir surette alâkadardır. Bu itibar ile Türkiye maarifi için en mühim mesele, derslerinin mevzuları köy hayatına iyice merbut olacak bir nevi iptidâî ve tâli okullar tesisidir.”³¹ Tonguç köy eğitiminin, şehir eğitimine çoğunlukla egemen olan haliyle soyut bir anlayıştan izler taşımak yerine, köyün gerçeklerini göz önünde tutan somut bir temele dayanması ve öyle yürütülmesi gerektiğini belirtir. Ona göre, köylünün de faydasına olan bir eğitim sisteminin onlara sunulması, verilmek istenen eğitimin köylülerce benimsenmesini kolaylaştırır. Böylece köylü bir yandan Cumhuriyet değerleriyle donatılırken, öte yandan köylüye daha pratik ve daha verimli üretim sistemleri öğretilerek de, daha fazla üretimde bulunmaları sağlanabilirdi. Tarımın ülke zenginlik payında önemli bir yer tuttuğu ve söz konusu payın bu geniş kitlelerce sağlandığı göz önünde tutulursa, bu durum önemlidir. Tonguç, halkın içinde bulunduğu reel koşullar göz önünde tutularak hareket edilmesi durumunda, halka ulaşmanın daha kolay olacağını savunur. Böyle bir girişim ile de, Batılılaşma yolunda gerçekleştirilmesi arzu edilen toplumsal değişim ve dönüşümün daha kolay sağlanacağı düşünülmüştür.³²

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel’in verdiği destekle, Tonguç’un yürüttüğü çalışmalar sonucunda köy enstitülerinin kuruluşu 1940’ta gerçekleşir. 17 Nisan 1940 tarihinde 3803 sayılı “Köy Enstitüleri Kanunu” tasarısının TBMM’nce kabul edilmesi ile birlikte köy enstitülerinin açılmasının önünde bir engel kalmaz. Bu kanun tasarısının 1. Madde’si köy enstitülerinin açılışıyla ilgili şunu belirtir:

30 İsmail Hakkı Tonguç, *Köyde Eğitim*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 67.

31 İsmail Hakkı Tonguç, *Canlandırılacak Köy*, 2. bsk., Remzi Kitabevi, İstanbul 1947, s. 295.

32 İsmail Hakkı Tonguç’un eserleriyle ilgili genel bir çalışma için bkz. Ceyhan Atuf Kansu, *Tonguç’un Kitapları*, Toplum Yay., Ankara 1964.

“Köy öğretmeni ve köy yararına diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazisi bulunan yerlerde, Maarif Vekilligince Köy Enstitüleri açılır.”³³ Köy enstitüleri hakkındaki yasanın Meclis’ten çıkmasından sonra, köy okullarında görev alacak olan öğretmenleri yetiştirmek üzere, kent ve kasabalardan uzak, geniş arazisi bulunan yerlerde köy enstitüleri kurulmaya başlanır. Ülke tarım koşullarına göre üç veya dört ili içeren 21 bölgeye ayrılarak, her bölgeye bir köy enstitüsü kurulması planlanır. Kurulacak olan köy enstitülerinin şehre uzak ve varsa bir tren istasyonuna yakın olmaları kararlaştırılır. İlki İzmir Kızıllı, sonuncusu da Van’ın Erciş ilçesindeki köy enstitüsü olmak üzere, toplam 21 köy enstitüsü kurulur.

Köy Enstitüsü Programları ve Uygulamaları

1937’de çıkarılan 3239 Sayılı Köy Eğitim Kanunu’nda, köylerin öğretim ve eğitim işlerinin görülmesi ve ziraat işlerinin de fennî bir şekilde yapılması için köylülere rehberlik etmek üzere köy eğitimcilerinin istihdam edileceği belirtilmiştir. Bu kanun çerçevesinde, ilki 1937 yılında açılan ve sonrasında sayıları dörde çıkan Köy Öğretmen Okulları başarılı bulununca, bu okullar 1940 yılında deneme dönemlerini tamamlayarak köy enstitülerine çevrilmiştir. Köy enstitüleri, genellikle çok katlı tek bir bina olarak inşa edilen şehirlerdeki eğitim kurumlarının aksine, birkaç tek katlı binadan oluşan çoklu bir yapı şeklinde inşa edilmişlerdir. Bu kurumların, çeşitli iş alanlarına yönelik olarak, şehirlerden ve kasabalardan uzaklarda, geniş topraklar üzerinde küçük birkaç binanın inşa edilmesi ile kurulması planlanmıştır. Enstitülerin sosyal, iktisadî ve ziraî şartlar göz önünde tutularak birkaç ili kapsayacak şekilde oluşturulan bölgelerde inşa edilmesi hedeflenmiştir. Bu kurumlar, köye öğretmen yetiştiren kurumlar olarak bilinmekle birlikte, 1943’te kabul edilen 4459 sayılı kanunla bu kurumlarda köylülerin ihtiyaçları doğrultusunda sağlık memurları ve ebelerin yetiştirilmesi de kararlaştırılmıştır.³⁴

3803 sayılı “Köy Enstitüleri Kanunu”nun 17. maddesine göre enstitülerin öğretmen kadrosu, değişik kurumlardan sağlanacaktı. Buna göre enstitüler öğretmenlik için “yüksek okullardan, üniversitelerden, Gazi Eğitim Enstitüsü’nden, Öğretmen Okulu’ndan, Ticaret Lisesi ve

³³ Cavit Orhan Tütengil, *a.g.e.*, s. 87.

³⁴ Bu karar doğrultusunda enstitülerde on yıl içinde 5000 sağlık memuru ve 5000 ebenin yetiştirilmesi planlanmıştır.

Orta Ziraat Okulu'ndan, Erkek Sanat Okulu ve Kız Enstitüleri'nden, İnşaat Usta Okulları'ndan, Teknik ve Mesleki Okullardan, Yüksek Köy Enstitüsü'nden besleniyordu.”³⁵ 19 Haziran 1942 yılında kabul edilen 4274 sayılı “Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât Kanunu”nun 10. Madde'sinde köy eğitmen ve öğretmenlerinin, okul ve kurslar ile ilgili işler ve köy halkını yetiştirmek konusundaki işler ile ilgili görev ve yetkileri özetle şöyle belirtilmiştir:

Köy eğitmen ve öğretmenlerinin okul ve kurslarla ilgili görev ve yetkileri şunlardır:

1. Köy okulu binasının, atölyesinin yapılışında ve bahçesinin kuruluşunda çalışmak, 3803 sayılı kanunun on birinci, 3238 sayılı kanunun beşinci maddelerine göre bu okullarda verilen eşyayı iyi bir şekilde korumak; hayvanlara bakmak.
2. Okula ait araziyi örnek olabilecek şekilde işlemek ve boş bırakmamak.
3. Köy okulu atölyesini, köylülere de faydalı olabilecek şekilde işletmek.
4. Köydeki okul öğrencilerinin eğitim ve öğretimiyle ilgili her türlü tedbiri almak ve aldirtmak.
5. Öğrencilerin sağlık durumlarını tehdit edici vakaları önlemeye ve gidermeye çalışmak ve bunun için gerekli tedbirleri almak.
6. Görev bölgesindeki köylerin okul binalarını yapmak.

Köy eğitmen ve öğretmenlerinin köy halkını yetiştirmekle ilgili görev ve yetkileri şunlardır:

1. *Köy halkının ulusal kültürünü yükseltmek, onları sosyal hayat bakımından asrın şartlarına ve gereklerine göre yetiştirmek; millî bayram günlerinde, okulların açılışlarında, yerel ve ulusal âdetlere göre kutlanan iş günlerinde törenler yapmak; köy halkını radyodan azami derecede faydalandırmak.*
2. Köyün ekonomik hayatını geliştirmek için ziraat, sanat, teknik alanlarında köylülere örnek olabilecek işler yapmak; okullarda sergiler açmak ve okul dışındaki uygun yerlerde panayırılar açılmasına yardım etmek.

³⁵ Mevlüt Kaplan, *Aydınlanma Devrimi ve Köy Enstitüleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 68.

3. Köyde ve köye yakın çevrelerde bulunan tarihî eserlerle, ülkenin doğal ve teknik kıymete sahip eser ve anıtlarının onarılması.
4. Köy halkının saadet ve felâketiyle ilgili bütün işlerde elden gelen her türlü yardımı yapmak, bu gibi hallerde hükümet teşkilâtını ilgilendiren işleri zamanında ilgililere yazı ile bildirmek ve gidip haber vermek.
5. Çevreye ve temin edilecek vasıtalarla göre köy gençlerinin yüzücü, kayakçı, güreşçi, binici, atıcı, avcı, bisiklet, motosiklet ve traktör kullanıcısı gibi hareketli ve canlı vasıflarla yetiştirilmeleri için gereken her türlü teşebbüslerde bulunmak, mümkün olan tedbirleri almak ve bu hususların gerçekleşmesi için çalışmak.³⁶

Köylülerin ulusal kültürün gerçek taşıyıcısı ilan edilmelerine karşılık, köy enstitüsü görevlilerine verilen bu görevler ve yetkilerden de (özellikle 1. madde) anlaşılacağı gibi, bu ifadelerin, dönemin koşullarına bağlı olarak pratik kaygılar çerçevesinde dile getirilen söylemler olduğu görülmektedir. *Bunun içindir ki öz kültürün sahibi olarak gösterilen köylüde ulusal kültür bilincinin yükseltilmesinin gerektiği ifade edilmiştir.* Bu durumun bariz göstergelerinden biri, İvriz Köy Enstitüsü mezunu Mevlüt Kaplan'ın ifade ettiği gibi, diğer okullarda öğretmenler, 16 saat kültür dersi veriyorken, köy enstitülerindeki öğretmenlerin 30-40 saat kültür dersi vermesidir.³⁷ Bu açıdan, bu okullar, pratiğe dayalı eğitim kurumları olarak ön plana çıkarılmakla birlikte, köylüler bu kurumlarda, merkezin beklentileri doğrultusunda ciddi bir kültürel öğretime tabi tutulmuşlardır.

Enstitülerde günde bir saat serbest okuma yapılıyordu. Bu okuma saatleri, öğrencilerin kendi başlarına, ders kitapları dışındaki kitapları okumaları biçiminde yürütüldüğü gibi, öğretmenlerin seçmiş oldukları bir kitabı, öğrenci kümesine okuması yöntemiyle de oluyordu. Yerine göre kitabın açıklaması ya da tartışması yapılıyordu. Mahmut Makal'ın ifadesiyle bu kitapların seçimi gelişigüzel yapılmıyor, sınıfların düzeyi göz önünde tutularak hazırlanmış olan kitap listelerinden seçiliyordu.³⁸ Köy Enstitülerinin kitaplıklarını dolduran kitaplar, daha çok Milli Eğitim Bakanlığı'nın çevirtip yayınladığı dünya klasiklerinden oluşmaktaydı. Genelde Yunan, Alman, Amerikan, Fransız, İngiliz, İtalyan, Macar, Rus, İskandinav, Hint ve Çin klasiklerinden oluşuyor-

36 *Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât Kanunu*, Maarif Matbaası, Ankara 1943, s. 6-11.

37 Bu konuda bkz. Mevlüt Kaplan, *a.g.e.*, s. 69.

38 Mahmut Makal, *Deli Memedin Türküüsü*, s. 26.

du bu liste.³⁹ Zengin bir kütüphaneye sahip olan köy enstitüleri aynı zamanda bir dergi çıkarıyordu. Bu dergide enstitülerde yapılan aktiviteler ve kitap tanıtımı yapılıyordu.

4274 sayılı kanunla birlikte köylerdeki öğretmen ve öğretmenlere geniş yetkiler verildiği görülmektedir. Nitekim bu kanunun yayınlanmasından sonra, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bu kanuna yönelik hazırlanan açıklama metninde, öğretmen ve öğretmenlerin görev ve yetkilerini belirleyen kanundaki onuncu maddeyle ilgili yapılan şu açıklama dikkat çekicidir: “(...) *Bu madde köyü, yetişmekte bulunan ve yetişmiş olan halkı ile birlikte öğretim, eğitim ve bu yönden teşkilendirme bakımlarından bütün olarak maarif alanında çalışanların ve çalışacak olanların ellerine vermektedir.*”⁴⁰ Köylü, köy okullarındaki ve enstitülerdeki öğretmenlere ve öğretmenlere teslim edilmiş ve bu görevlilerden köylüyü modernleştirmeleri öncelikli bir görev olarak istenmiştir. Öğretmen ve öğretmenlerden bir yandan köylüyü ulusal kültürü benimsemiş modern bir birey tarzında yetiştirmeleri istenirken, öte yandan da köylü için canlı birer model olmaları istenmiştir. Nitekim söz konusu kanun hakkındaki izahnameye göre, “(...) *köy öğretmen ve öğretmenleri bu yeni köy insanının biricik örneği tanınacaklardır.*”⁴¹

Köy enstitülerine köyde doğmuş, büyümüş ve köy okulunu bitirmiş çocukların alınması planlanmıştır. Buradaki öğrencilere öğretmenliğin yanı sıra, köyde yapabilecekleri ikinci bir mesleğin de öğretilmesi esas tutulmuştur. Bu çerçevede erkeklere demircilik, dülgercilik, yapıcılık gibi meslekler öğretilirken, kızlara da dikiş-biçki ve dokumacılık gibi mesleklerin öğretilmesi kararlaştırılmıştır. Köy enstitüsü mezunlarına, çalışacakları köylerde bir ailenin geçimine yetecek ölçüde arazi verilmekte, ev tahsis edilmekte, enstitüde iken öğrendiği mesleğe göre kendisi için bir atölye yapılmaktaydı. Enstitülerde yetiştirilmekte olan köy öğretmenlerinin, sağlık memurlarının, ebelerin yetiştirilme masrafları ve vazife başına gittikleri zaman alacakları ücretler de devlet bütçesinden ödenmekteydi. Bu amaçla bir “Sağlık ve İçtimâî Yardım Sandığı” ile bir “Tekâüt (Emekli) Sandığı” kurulmuştu.⁴² Bu kurumların karma bir eğitime dayanması ilke olarak benimsenmiş ve bu durum oldukça önemsenmiştir. Modern ulusal devletin, imparatorluk

39 Mahmut Makal, *a.g.e.*, s. 29.

40 *Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât Kanunu İzahnamesi*, Maarif Matbaası, Ankara 1943, s. 30.

41 *Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât Kanunu İzahnamesi*, s. 32.

42 *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi (1923–1943)*, s. 16-17.

Osmanlısı gibi, karma eğitim anlayışından uzak bir eğitim sistemini uygulayamayacağı belirtilmiştir. İ. Hakkı Tonguç 1940 yılında köy enstitüsü müdürlerine yazdığı bir mektupta, “Müesseselerimizdeki kız talebe işi, pek çok emeğinizi harcamanız lâzımgelen çok ciddî, önemli ve büyük bir mes’eledir. Kızları bir tarafa, erkekleri de diğer tarafa ayırarak müesseseyi iki kafes haline getirmek asla doğru değildir.”⁴³ diyerek karma eğitime verdiği önemi göstermiştir. Tonguç, mektubunun devamında bütün öğrencilerin, müzik aletlerinden en azından birini çalmayı ve şarkı söylemeyi öğrenmeleri gerektiğini ve bu doğrultuda da gerekenin yapılmasını ifade eder.

Belirlenen hedefler doğrultusunda, öncelikle ilköğretim sorununun tam anlamıyla çözüme kavuşturulması, on yıllık bir plana bağlanmıştı. Bu plana göre, 1956 yılına kadar çağdaş eğitimden geçmemiş tek bir birey kalmamış olacaktı. Köy enstitüsü mezunlarından Mehmet Başaran’ın ifadesiyle, “*tüm köklü değişikliklerin gerçekleştirileceği bir ortam hazırlığıydı bu.*”⁴⁴ Böylece yeni devletin gereksinim duyduğu modern, laik ve ulusal birey tipinin yetiştirilmiş olması hedeflenmiştir. Batılılaşmanın emin adımlarla sürdürülebilmesi ve bu projenin başarıya ulaşabilmesi için, nüfusun çoğunluğunun yaşadığı bu kesimlerin modernleştirilmesi kaçınılmaz olarak görülmüştür.

1947’de kabul edilen 5012 sayılı kanunla, köy enstitülerini inşa çalışmalarına köylülerin de katılmasının zaruri olduğu belirtilmiştir. Kanunda bu konuda şu ifadeler yer verilmiştir: “Köy halkından olan veya en az altı aydan beri köyde yerleşmiş bulunanlardan 18 yaşını bitiren ve 50 yaşını geçmiyen her erkek vatandaş köy ve bölge okulları binalarının kurulmasına, bu binalara su temin edilmesine, okul yolları ile bahçelerinin yapılmasına ve bunların onarılmasına ve 23 üncü maddede yazılı diğer tesislerin yerine getirilmesine münhasır işler tamamlanuncaya kadar yılda en çok 20 gün çalışmaya mecbur tutulur.”⁴⁵ Köylülerin bu çalışmalara katılması böylece sağlanmaya çalışılırken, görevli öğretmen ve öğretmenlerin de kendilerine düşen görevleri aksatmaları durumunda haklarında savcılıkça soruşturma açılacağı belirtilmiştir. Başlangıçta buralar için gerekli araçların (tarım ve eğitim araçları gibi) devlet tarafından karşılanması, sonrasında da bu kurumların kendi ih-

43 İ. Hakkı Tonguç, *Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları (1935–1946)*, yay. haz. Engin Tonguç, Çağdaş Yay., İstanbul 1976, s. 35-36.

44 Mehmet Başaran, *a.g.e.*, s. 14.

45 *Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât Kanununun 25 inci maddesinin birinci fıkrasında değişiklik yapılması hakkında kanun*, T.C. Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Müdürlüğü, 1947.

tiyaçlarını kendilerinin karşılamaları yoluna gidilip, devlete mali bir yük olmamaları hedeflenmiştir. Bu amaçla 4274 sayılı kanunun 62. maddesindeki esaslara dayalı bir tüketim ve üretim kooperatifinin kurulması kararlaştırılmıştır. Köy okullarının ve enstitülerinin ihtiyaç duydukları, fakat köy içinde tedariki mümkün olmayan araçların alınıp satılmasını sağlamak üzere, böyle bir kooperatifin kurulması kararlaştırılmıştır. Kooperatife üyelik noktasında herhangi bir kota konulmamıştır.⁴⁶ Ancak kooperatifin kurulabilmesi için de en az yedi üyenin olmasının şart olduğu belirtilmiştir. Kanunda kooperatife ortak olabilecekler şöyle belirtilmiştir: “(...) Köy enstitüsünde ve bunun tatbikat bölgesindeki köy okullarında vazife görenlerin hepsi, enstitü talebesi ve enstitünün bulunduğu köyle tatbikat bölgesi içine giren köylerde yaşayan halktan kooperatiften istifade etmek isteyenler, ortaklık şartını yerine getirmek suretiyle üye olabilirler.”⁴⁷ Kooperatif, ortakların ürettikleri ihtiyaç fazlası tarımsal ürünleri ve imal ettikleri araçları satmak ve buradan elde edilen gelire de ihtiyaç duyulan şeyleri almak üzere kurulmuştur. Ortakların kişisel olarak ihtiyaç duydukları üretim araçları ve tesislerin de, kooperatife teslim edilen ürünlerin satışında elde edilecek gelirin bir kısmıyla tedarik edilebileceği belirtilmiştir.⁴⁸

Yüksek Köy Enstitüsü

Kentlerden uzak, kırsal kesimde kurulan ve teknik tarımı uygulayıp, beden gücüne de yer veren köy enstitülerine öğretmen bulunmasında sıkıntılar baş gösterince ve bulunan öğretmenler içerisinde de bu yerlere uyum sorunu yaşayanlar çok olunca, bu kurumlara öğretmen yetiştirmek üzere 1943 yılında Ankara'nın Hasanoğlan Köyü'nde bir “Yüksek Köy Enstitüsü”nün kurulması kararlaştırılır. Bu okulun başlıca amaçları ise şöyle saptanmıştır:

- Diğer kurumların yetiştirmediği alanlarda (tarım, teknik ve güzel sanatlar gibi), köy enstitülerine öğretmen yetiştirmek,
- Kırsal kalkınmanın merkezi olarak kurulması düşünülen bölge okullarına yetenekli öğretmenler yetiştirmek,

46 Bu konuyla ilgili olarak adı geçen Kanun'da, sınırsız sayıda üye kabul edilebileceği belirtilmiştir.

47 *Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât Kanunu İzahnamesi*, s. 131.

48 Kanunda satışlardan elde edilecek gelirden, ortaklara nakdi paylaşım yapılabileceği değil de, bunların (ortakların) zirai üretim için ihtiyaç duyabilecekleri üretim araçları ve tesislerin karşılanması noktasında gelirin bir kısmından faydalanabilecekleri belirtilmektedir. Ancak bu gelirin oranının ne olabileceğine dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

- Köy okulları için başöğretmen ve müfettiş yetiştirmek,
- Köy eğitimi hakkında araştırmalar yapmak,
- Hiçbir ileri eğitim imkânına sahip olmayan köy enstitüsü mezunlarına yüksek öğrenim imkânı sağlamak.

Bu kuruma köy enstitüsünden mezun olanlar içerisinde başarılı ve istekli olanlar ile düzenlenecek olan sınavı geçecek olan öğrenciler alınmaktaydı. Bu amaçla ilk olarak, 1942 yılında İzmir Kızılçullu ve Eskişehir Çifteler Köy Enstitüsü'nü bitirenler arasından öğretmen kurulunca da uygun görülen yüzü aşkın kız ve erkek öğretmen Hasanoğlan'daki enstitüye alınmıştır. Bu kurumun bünyesinde kızlara ve erkeklerle göre, aşağıdaki uzmanlık alanları bulunmaktaydı:

1. Güzel Sanatlar Kolu (kız ve erkek öğrenciler için). Bu koldaki dersler: Müzik, Temsil, Uygarlık ve sanat tarihi, Meşhur sanat eserlerini inceleme, Milli oyunlar ve jimnastik, Modelaj.
2. Ziraî İşletme Ekonomisi Kolu (kız ve erkek öğrenciler için): Ziraî üretim aletleri, Taşıma ve çekme araçları, bunların işbilgisi, Ziraat makineleri ve motorlar, Ekonomik coğrafya, İşletme ekonomisi, Ticaret aritmetiği ve arazi ölçme bilgisi, Ekonomi ve kooperatifçilik.
3. Tarla ve Bahçe Ziraati Kolu (kız ve erkek öğrenciler için): Ziraat bilgisi ve tarihi, Botanik ve toprak biyolojisi, Mineroloji ve ziraat kimyası, ekonomi ve kooperatifçilik.
4. Köy, Ev ve El Sanatları Kolu (kız öğrenciler için): Köy, ev işleri ve el sanatlarında kullanılan maddelerin iş bilgisi, Besin ve dokuma maddeleri kimyası, Teknik resim, Çocuk bakımı, Dikiş-biçki-nakış-dokumacılık-örgücülük, İş süslemeciliği.
5. Kümes Hayvancılığı Kolu (kız öğrenciler için): Kümes hayvanları bakımı, Biyoloji, Çocuk bakımı, Yemek pişirme, Dikiş-biçki, Besin maddeleri kimyası.
6. Hayvancılık Bakımı Kolu (erkek öğrenciler için): Zooteknik, Biyoloji, Katılım ve sağlık bilgisi, Hayvan yemleri bilgisi, Çayır ve meracılık.
7. Yapıcılık Kolu (erkek öğrenciler için): Mimarlık bilgisi, Ziraî yapıcılık, Teknik resim, İç süslemeciliği, Sanat ve uygarlık tarihi.
8. Maden İşleri Kolu (erkek öğrenciler için): Teknoloji, Teknik resim, Tesisatçılık, Pratik kimya, Teknik tarihi ve artistik maden işleri.

Öğrenciler yukarıda sekiz uzmanlık koluna ayrılıp, her koldaki öğrenci kendi programlarındaki dersleri görmesinin yanı sıra hepsinin aldığı ortak dersler de mevcuttu. Genel kültür ve öğretmenlik bilgisiy-le ilgili olan bu dersler ise şunlardı: İnkılâp tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti rejimi, Türkçe, Sosyoloji, Çocuk ve gençlik psikolojisi, Batı edebiyatı, Askerlik, Yabancı dil, İş bilimi, Öğretim metodu ve ders uygulamaları, Genel ve yüksek matematik, Eğitim ve iş eğitimi tarihi.⁴⁹ Bu ortak derslerin yanı sıra çeşitli konularda da konferanslar, paneller ve toplantılar yapılıyor, okunan kitapların özetleri tartışılıyor, müzikli gösteriler düzenleniyor (her öğrencinin mandolin çalmayı öğrenme zorunluluğu vardı. Bunun yanı sıra keman, piyano gibi müzik aletlerinin nasıl çalınacağı da isteyen öğrenciye öğretilmiştir), şiir okumaları ve incelemeleri yapılıyor ve tiyatrolar sergileniyordu. Bunların dışında, yaz aylarında trenle yurt gezileri düzenleniyor ve her koldaki öğrenciler kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili çiftlikleri, müzeleri, fuarları, tarihsel anıtları ve yapıları gezip görüyordu. Gerçekleştirilen bu inceleme gezilerinden amaç, öğretim yılı boyunca öğrencilere aktarılan bilgilerin pekişmesini sağlamanın yanı sıra, onların yurdu daha iyi tanımalarını sağlamak olarak tespit edilmiştir. Bu gezilerin dönüşünde, her kolun kendi gezisiyle ilgili bir rapor hazırlaması zorunlu tutulmuştur. Öğrenimin en az üç yıldan ve her ders yılının da dörder aylık iki devreden oluştuğu bu kurumda öğrenciler 45 gün ile üç ay arasında değişen zaman periyotlarında staja tabi tutulmuşlardır. Stajlarını ve öğrenimlerini başarıyla tamamlayanların, öğretmen, yönetici ya da bölge ilköğretim müfettişi olarak atamaları yapılmıştır. Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü ilk mezunlarını 1945 yılında vermiş, 1946 yılı sonuna kadar da 104 mezun vermiştir.

Hasanoğlan Köy Enstitüsü Müdürü'nün Yüksek Köy Enstitüsü'nün de müdürü olarak kabul edildiği bu kurumda, öğretim elemanları Ankara'da bulunan çeşitli yüksek okul ve üniversitelerden geliyordu. Bunlar arasında çoğunluğu, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ziraat ve Veterinerlik Fakültesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi ile Devlet Konservatuvarı'ndan gelenler oluşturmaktaydı. Yüksek Köy Enstitüsü'nün öğretim üyeleri; Prof. Dr. Enver Ziya Karal, Prof. Dr. Saffet Korkut, Prof. Dr. İbrahim Yasa, Sabahattin Eyüboğlu, İsmail Hakkı Tonguç, Vedat Günyol ve Ruhi Su gibi tanınan isimleri de barındıran otuz ye-

49 Tayyip Duman, *Türkiye'de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme (Tarihi Gelişimi)*, MEB Yay., İstanbul 1991, s. 56-57. Yüksek Köy Enstitüsü ile ilgili ayrıca bkz. Mevlüt Kaplan, *a.g.e.*, s. 79-84., Mehmet Başaran, *a.g.e.*, s. 17-23, *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi (1923-1943)*, s. 25-26.

di kişilik bir kadrodan oluşmaktaydı. Bu enstitü oldukça önemsenmiş, hatta mevcut üniversitelerin bile ileride bu enstitü gibi yapılandırılmaları hedeflenmiştir.

Köy Enstitüler Hakkındaki Tartışmalar ve Enstitülerinin Kapatılması

Kuruluşlarından bir süre sonra köy enstitülerine, komünizme dayanan yıkıcı faaliyetlerde buldukları ve kız ile erkek öğrenciler arasında ahlâk dışı ilişkilerin görüldüğü yerler oldukları şeklinde eleştiriler yöneltilmiştir.⁵⁰ Köylerden köy çocuklarını alıp, enstitülere getirerek okutmak ve bu çocukları köy öğretmeni olarak yetiştirdikten sonra köylerine göndererek, köyün kalkınmasını sağlamak amacıyla kurulduğu söylenen köy enstitülerine yönelik artan bu türden eleştiriler sonrasında, dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel 5 Ağustos 1946'da görevden alınmış, yerine Reşat Şemsettin Sırer atanmıştır. Sırer'in Milli Eğitim Bakanlığı zamanında, bu kurumlara yönelik eleştirilerin kaynağını araştırmak için, enstitülerde teftişler yapılmış ve bu teftişler sonrasında bu tür uygulamalara ve bu açıdan enstitülerle ilgili olumsuz haberlerin yayılmasına neden olduklarına inanılan bazı köy enstitüsü öğretmenleri görevden uzaklaştırılarak, bunların yerine yeni atamalar yapılmıştır. 1948'de Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü kapatılmış, sonrasında köy enstitülerinin programlarında kapsamlı değişikliklere gidilmiş, 1954'te de köy enstitüsü adı kaldırılıp, bu kurumlara "İlköğretmen Okulu" adı verilmiştir.

Osman Kafadar, köy enstitüleri ile ilgili ideolojik düzeydeki tartışmaların enstitüler ile ilgili uygulamaların başladığı ilk yıllara kadar uzandığını ifade eder.⁵¹ Bu tartışmaların temelini, köy öğretmeninini hangi esaslar göz önünde tutularak yetiştirileceği hakkındaki görüş ayrılıkları oluşturmuştur. Leipzig Üniversitesi'nde felsefe alanındaki doktorasını tamamladıktan sonra, çeşitli okullarda öğretmenlik yapıp, Talim ve Terbiye Kurulu üyeliğinde de bulunmuş olan Halil Fikret Kanad (1892–1974), bu konuda liberal nitelikteki İş Okulu akımını savunmuştur. Türkiye'de ancak iş pedagojisinin esas alınıp, köye göre

50 Yapılan teftişler sonrasında bu konularla ilgili tutulmuş raporların da yer aldığı bir yazı için bkz. Ali Uygur, "Köy Enstitülerinin İçyüzü", *Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu*, Ayrıldız Matbaası, Ankara 1966.

51 Osman Kafadar, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, Editör: Uygur Kocabaşoğlu, 3. bsk., İletişim Yay., c. III, İstanbul 2004, s. 372-378.

yetiştirilmiş öğretmenler aracılığıyla, köyden başlatılacak millî bir kalkınma hamlesi aracılığıyla modernleşmenin sağlanabileceğini savunan Kanad'a göre, Cumhuriyet ve inkılâp Türkiye'si için, (yeni devrin yeni istekleri karşısında artık iş görmekten uzak olan eski öğretmen okulları bu hedefi yerine getirmekten uzak olduklarından dolayı, bu okulların yerine) yeni hedefler doğrultusundaki ihtiyaçları karşılayacak yeni öğretmen okullarının açılması gerekiyordu. Kanad, olaya daha çok kültürel açıdan yaklaşıp, yeni öğretmen okullarından mezun olacak öğretmenler öncülüğünde köylerde girişilecek kültürel temelli bir çabanın sonunda ulusal kalkınmanın gerçekleşeceğine inanmaktaydı. Kanad'a karşılık, İsmail Hakkı Tonguç üretim okuluna dayalı olup, üretim pedagojisini esas alacak olan bir köy eğitimini savunmuştur. Ona göre, köy gerçeğiyle örtüşen yegâne eğitim sistemi budur. Tonguç, toplumun yaşadığı reel şartları göz önünde tutmaksızın bireylerin şekillendirilmelerinin mümkün olmadığını savunur.⁵² Kanad, Tonguç'a göre (köylünün eğitimi konusunda) teoriyi ön planda tutarken, Tonguç pratiği ön plana çıkarmıştır. Gerek Kanad'ın gerekse de Tonguç'un paylaştıkları ortak fikir ise, modernleşmenin başarıya ulaşabilmesi için toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan köylü kesimin modernleşmesini sağlamanın kaçınılmaz olduğudur. Enstitülerin kuruluş aşamasında ideolojik düzeyde yaşanan bu tartışmalar, sonrasında daha büyük ve sert tartışmalara dönüşmüştür.

Köy enstitüleri ile ilgili yapılan tartışmalara ve bu kurumlara yöneltilen eleştirilere bakıldığı zaman, sol ve sağ çevrelerde farklı yaklaşımların sergilendiği görülmektedir. Sağ çevreler için bu kurumlar, komünist yetiştiren yuvalar olarak görülürken; Kemalist sol kesim için ise bu kurumlar, gerçek bir aydınlanma devrimini temsil etmekteydiler. Bunların yanı sıra Kemal Tahir gibi bazı düşünürler de bu kurumları, 'Tek Parti' rejiminin ideolojisini geniş kesimlere ulaştırmak amacıyla kurulmuş eğitim mekanları olarak eleştirmişlerdir.

1946-1948 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı yapan Reşat Şemsettin Sırer zamanında, köy enstitülerinde teftiş yapmakla görevlendirilen ve Milli Eğitim Bakanlığı Başmüfettişliği görevinde de bulunan Fethi İsfendiyaroğlu'nun köy enstitülülere ile ilgili yazdıkları da ilgi çekicidir. 27 Mayıs 1960 askerî darbesi sonrasında, köy enstitülerinin tekrar açılması gündeme gelir. Bunun üzerine sağ kesimde bu enstitülere yönelik eleştiriler yoğun bir şekilde dile getirilmeye başlanır. Fethi İsfendiyaroğlu da, bu dönemde -Adalet Partisi'nin sözcülüğü-

52 Osman Kafadar, a.g.m., s. 373-375.

nü yapan- *Havadis* gazetesinde köy enstitüleri ilgili eleştirel yazılar kaleme alır. İsfendiyaroğlu, müfettiş olarak görev yaptığı yıllardaki köy enstitülerine ilişkin gözlemlerini aktardığı bu yazılarda, enstitülere sert eleştiriler yöneltir. İsfendiyaroğlu, enstitülerin kütüphanelerinin millet ve askeriye aleyhine içerikler taşıyan kitaplarla dolu olduğunu, bunun yanı sıra komünizm ya da Sovyetler Birliği ile ilgili övgü dolu ifadeler içeren kitaplara da raflarda sıkça rastlanıldığını belirtmektedir. İsfendiyaroğlu, bu konularda pek çok rapor yazıp Bakanlığa ilettiklerini ancak, Maarif Bakanlığı'na ait eski binada, bu raporların toplu olarak bulunduğu teftiş reisliği odasında esrarengiz bir şekilde çıkan bir yangın sonrasında bütün bu raporların yandığını belirtir. İsfendiyaroğlu, Milli Eğitim Bakanlığı'na ait bir bütçeyle çıkarılan *Köy Enstitüsü Dergisi*'nde de komünizm propagandası yapıldığını, millî ananeye, tarihe ve ahlâka aykırı yayınlara yer verildiğini belirterek bunlar nedeniyle derginin kapatılmasını savunur. Bir diğer eleştiri de, enstitülerdeki bazı öğretmenlerin gerek ders esnasında, gerek teneffüslerde, gerekse de atölye ya da tarla çalışmaları esnasında köylü çocuklarına solculuğa yönelik söylemlerde buldukları üzerinedir. İsfendiyaroğlu, bu solcu öğretmenlerin komünist fikirleri ve bilgileri ısrarla yaymak için, çok sistemli bir metodu takip ve tatbik ettiklerini ve bu konuda okul idaresindeki bazı yöneticiler tarafından da bizzat desteklendiklerini ifade eder. Bütün bunların yanı sıra öğretmenlerin seçtikleri komünizm içerikli bazı kitapları, derslerde okuyup açıklamalarda buldukları ya da bunları öğrencilere okutup değerlendirmelerde bulunmalarını istediklerini ve böylece de komünizmi yaygınlaştırmaya çalıştıklarını belirten İsfendiyaroğlu,⁵³ “Allah ile devlet olmasa bütün insanlık saadete kavuşurdu” gibi sözlerle de saf köylü çocuklarının zihinlerinin karıştırıldığını yazar.⁵⁴ İsfendiyaroğlu, bütün bu gelişmeler karşısında *Köy Ensti-*

53 İsfendiyaroğlu'nun bu söylediklerine karşılık, (köy enstitüsünden mezun biri olarak) Mahmut Makal'ın da, yazdığı bir eserinde, köy enstitülerinden birinde öğrencilerin başlattığı “Kitap Tanıtma Kampanyası”ndan bahsederken saydığı kitap isimleri dikkat çekicidir. Makal, söz konusu kampanyayla ilgili şunları yazar: “(...) Bu kampanyada öğrenciler, Max Beer'den *Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi*'ni, Huxley'in *Yeni Dünya*'sını, Freud'un *Psikanaliz Teorisi*'ni, Herold Laski'nin *Demokrasi ve Sosyalizm*'ini, Willem Van Loon'un *İnsanlığın Kurtuluşu*'ndan, Zühtü Uyar'ın *Tanrı*'sına kadar seçme eserleri tanıtır.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Makal, *Deli Memedin Türküsi*, s. 31.

54 İsfendiyaroğlu'nun bu konularda, 1960'ta *Havadis* gazetesinde yayınlanan bazı yazılarının bir araya getirildiği yazısı için bkz. Fethi İsfendiyaroğlu, “Köy Enstitüleri”, *Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu*, s. 11-31.

tüleri Dergisi'nin yayınına son verilmesinin ve bu kurumların kapatılmasının son derece isabetli bir karar olduğunu savunur.

Hüseyin Nihal Atsız'ın kardeşi olan ve Zonguldak'ta edebiyat öğretmenliği yaparken "Komünizmle Mücadele Derneği"nin kurucularından ve derneğin yayınlarını yöneten kişi olan Nejdet Sançar (1910–1975) da, "kızıl propagandanın yapıldığı fesat yuvaları" olarak değerlendirdiği köy enstitülerine, oldukça sert eleştirilerde bulunmuştur. Sançar, şehirlerden uzaklarda kurulan bu kurumlara, uzun süre Bakanlık müfettişlerinin sokulmayarak, buralardaki komünist faaliyetlerin gizlendiğini, ancak köy enstitülerinde görev alan bazı vatansever öğretmenler sayesinde bu kurumlarla ilgili gerçeklerin gün yüzüne çıkmaya başladığını söyler. Sançar, bu kurumların iyi bir amaçla kurulmuş olabileceğini, ancak "birtakım iblislerin iblisçe" faaliyetleri sonucunda komünist bir yuvaya dönüştürüldüklerini belirtir. Sançar, bu okullarda köylü gençlere, "komünist Rusya"nın örnek bir rejim diye tanıtıldığını; ısrarla din, milliyet ve askerlik düşmanlığının telkin edildiğini; sınıf şuurunun ve düşmanlığının yaratılmaya çalışıldığını, kız ile erkek çocukların kasten başıboş bırakıldıklarını ve bütün bunların müfettiş raporlarıyla tespit edildiğini ifade eder.⁵⁵

Peyami Safa (1889–1961) da, 23 Nisan 1960'ta *Tercüman* gazetesinde yazdığı bir yazıda, çocuklara Nazım Hikmet'in şiirlerinin ezberletildiği, Marxizm hakkında konferansların verildiği, dergilerinde de Marxizm hakkında makalelerin neşredildiği köy enstitülerinin birer komünist yuvası olduğu noktasında İsfendiyaroğlu ve Sançar ile hemfikirdir. Safa yazısında, bütün bu gerçeklere rağmen, bu kurumların kapatılmasını eleştirenleri eleştirir.⁵⁶

Sosyal psikoloji alanında yaptığı öncü çalışmalarla tanınan Prof. Dr. Mümtaz Turhan (1904–1969), köy enstitülerinin Türkiye'nin kalkınmasını yüzde yüz sağlayacak kurumlar olarak değerlendirilmelerini eleştirir. Mümtaz Turhan, her şeyden önce bu kurumların köy enstitülerini savunanlarca dile getirildiği gibi türünün bir ilkinin oluşturmadığını ifade eder. Bu kurumların benzeri ve daha iyilerinin XIX. yüzyılın sonlarında güney ve orta Amerika'da Jeans's Schools adıyla kurulduğunu ve XX. yüzyılın başlarında da Afrika'da bunlara benzer kurumların açıldıklarını söyleyen Turhan, köy enstitülerini savunanların

55 Nejdet Sançar, "Köy Enstitüleri Meselesi", *Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu*, s. 54–61.

56 Peyami Safa, "Köy Enstitüleri Propagandası", *Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu*, s. 163–164.

bunları yeni bir icatmış gibi dile getirmelerini eleştirir. Turhan'ın bu okullara yönelik bir diğer eleştirisi de, enstitülerin öğrenciler ve öğretmenler tarafından inşa edildikleri şeklindeki açıklamalarla ilgilidir. Bu açıklamalara karşılık, enstitülerin milyonlar harcanarak müteahhitlere yaptırıldığı, bu halde de “tuğlaları biz yoğurduk, biz kestik, pişirdik ve bunlarla enstitüleri biz yaptık” iddialarının bir masal olmaktan öteye geçemediği belirtilmiştir.⁵⁷ Turhan, asrî mollalar olarak tanımladığı köy enstitüsü öğretmenleri aracılığıyla, bu okullarda gerçekte köylüye lazım olan bilginin onlara öğretilmesi yerine, köylünün sözde batıl inançlarıyla uğraşıldığını ifade etmektedir. Turhan, bütün bunlardan hareketle de enstitülerin, köylerin kalkınmasını sağlayacak kurumlar olduğu şeklindeki iddianın geçersiz olduğunu ileri sürer.

Mümtaz Turhan, Peyami Safa, Z. Fahri Fındıkoğlu, Mehmet Kaplan vb. gibi sağcı aydınlar, köy enstitülerine karşı cephe almış ve bu kurumların, köyün kalkınmasını sağlayacak kurumlar olmaktan öte, belli ideolojik kaygılarla hareket eden, solculuk ve komünizme yataklık yapan kurumlar olarak değerlendirmişlerdir. Kemalist sol çevrelerde ise, bu kurumlarla ilgili değerlendirmeler tam zıt yönde olmuştur. Osman Kafadar'ın ifadesiyle “(...) Köy Enstitüleri hareketi, özellikle 27 Mayıs 1960 darbesini ‘devrim’ olarak niteleyenlerin önemli bir kesimi tarafından 1960’lardan itibaren ‘sadece feodaliteye değil, her türlü sömürüye karşı bilinçlenmeyi de beraberinde getirecek’ belli bir sınıfsal ortamın ürünü olarak”⁵⁸ değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde, köy enstitüsü hareketi ilerici bir hareket olarak tanımlanırken, bu harekete karşı çıkanlar ise, köylünün kalkınmasını istemeyen ve onun aydınlanmasının önüne geçip, cehaletiyle baş başa yaşamasını arzulayan gerici güçler olarak nitelendirilmişlerdir. Bu değerlendirmelerde, köy enstitülerinin solculuğa kaynaklık ettikleri fikirlerinin de, enstitülerin kapatılması için bir bahaneden ibaret olduğu belirtilmiştir.⁵⁹

Köy enstitüsü eğitimini, devrimci eğitim olarak niteleyen Mehmet Başaran'a göre, enstitüler kapatılmayıp, bu kurumlardaki devrimci eğitim imecesi sürdürülmüş olsaydı: “1956 da okuma yazma bilmeyen tek kişi kalmayacaktı. Diplomalı tüketiciler yetiştiren, gittikçe ulusun başına dert olan, yetişme çağındaki insanlarımızın kafalarını, ellerini kötürümleştiren bozuk eğitim düzeni tarihe karışacak, insan gücümü-

57 Mümtaz Turhan, “Köy Enstitüleri Masalı”, *Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu*, s. 180–183.

58 Osman Kafadar, a.g.m., s. 376.

59 Buna karşılık, enstitü mezunlarından sonradan sol hareket içerisinde yer alanların sayısının çok olması dikkat çekicidir.

zü ülke gereksinimlerine ve kendi yeteneklerine göre yetiştiren sağlıklı, laik, ulusal ve çağdaş bir eğitim düzenine kavuşacaktık. (...) Plânlı programlı, verimli çalışmalarla artan tarımsal gelirimiz tarım kesiminden meslekleşerek yeni alanlara kayan iş gücümüz, başkasına avuç açmadan sanayileşmemizi sağlayacaktı.”⁶⁰

Mevlüt Kaplan’ın da bu kurumlara yönelik eleştirilerle ilgili değerlendirmesi dikkat çekicidir. Kaplan, *Aydınlanma Devrimi ve Köy Enstitüleri* isimli eserinde bu konuda şunları yazar: “Geçmişte yapılan eleştirilerin hemen hepsi, sağcı kesimden, tutucu din sömürücüsünden, toprak ağasından ve çıkarıcı politikacılardan gelmiştir. (...) Olumsuz eleştirilerin hemen hepsi izlencenin özünü bilmemekten ya da bildiği halde inadına yıkıcılığı benimsemiş olmaktan kaynaklanmıştır.”⁶¹ Kaplan’a göre köy enstitülerinin milli duygulardan yoksun olduğu şeklindeki eleştiriler de yersiz eleştirilerdi. Bütün eleştirilerin bir bahaneden ibaret olduğunu söyleyen Kaplan’a göre, bu kurumlara yönelik sergilenmek istenen her türlü karalama çabaları, “ağababaları”na yağcılık yapmaya yönelik olup, atılan çamurlar, sürülmek istenen karalamalar yalandan ibaretti. Kaplan’a göre yalancılardan tek amacı, “(...) Köy Enstitüleri’ni olmadık karalamalar ileri sürerek kapatılmak, halkı Kur’an Kursları’na, İmam Hatip Okulları’na yönlendirmektir.”⁶²

Köy enstitülerinde ders vermiş olan Sabahattin Eyuboğlu’na göre enstitüler, Türk eğitimcilerinin ilk orijinal büyük eseri idi ve Cumhuriyet eğitim tarihinin en başarılı kurumları da bunlardı. Eyuboğlu’na göre köy enstitüleri, “(...) öğretmenin eğitmen olmasını, bir çeşit inkılâp misyonerliği, Cumhuriyet imamlığı yapmasını istiyordu.”⁶³ Bu kurumlar bilimsel ilkelere, gözlem ve deneylere dayanılarak kurulmuş oldukları için geriliğin banteline basmış ve böylece gerici hareketin tepkilerine maruz kalmış okullar olarak değerlendirilmişlerdir. Eyuboğlu’na göre köy enstitüleri, Türkiye’nin gerçekte ihtiyaç duyduğu tarzda eğitim veren yegâne kurumlardı. Bu anlamda Eyuboğlu, Türkiye gerçeklerini göz önünde bulundurarak kurulduğunu söylediği bu kurumlara yönelik tepkileri gericilikle itham ederek eleştirir.

Köy enstitüleriyle ilgili Kemalist sol kesimdeki bazı değerlendirmelerde, bu kurumların çok partili hayata geçilmesiyle birlikte, Demok-

60 Mehmet Başaran, *a.g.e.*, s. 15.

61 Mevlüt Kaplan, *a.g.e.*, s. 170.

62 Mevlüt Kaplan, *a.g.e.*, s. 174.

63 Sabahattin Eyuboğlu, *Köy Enstitüleri Üzerine*, Cumhuriyet Yay., 1999, s. 23.

rat Parti'nin gerici siyasetine kurban edildikleri ifade edilir. Bu değerlendirmelerde Demokrat Parti'nin, köy enstitülerini solculuk yapmakla suçlayıp kapatması eleştirilir. Oysa “Köy Enstitülerinin solculukla suçlanması, CHP daha iktidarda iken başlamıştır. 1946 seçimlerinden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkan Vekili Feridun Fikri'nin, ziyaret ettiği Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nün yöneticilerine hitaben, izlenimlerine dayanarak “Rejim mi değişiyor bu memlekette?” diye sorması dikkat çekicidir.”⁶⁴ Bunun yanı sıra köy enstitülerinin daha kuruluşlarında bile, CHP içinde bu kurumlara karşı olanlar olduğu anlaşılmaktadır. 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu tasarısının ele alındığı ve yasalaştığı 1940'taki meclis oturumuna meclisteki 146 milletvekilinin katılmaması bu durumun bir göstergesidir. Bunun yanı sıra enstitülerin kapatılmasında, büyük toprak sahiplerinin rol oynadığı şeklindeki eleştirilere karşılık Asım Karaömerlioğlu, Emin Sazak gibi Batı Anadolu büyük bir toprak sahibi olan ve daha sonra da Demokrat Parti'nin önde gelenlerinden olacak birisinin enstitülerin kuruluşuna tam destek verdiğini belirtir.⁶⁵ Karaömerlioğlu'nun bu tespitine karşılık, Sazak'ın başlangıçtaki bu desteğine karşın, sonraki süreçte enstitülerin kapatılması için çaba harcadığını da belirtmek gerekir.

Köy enstitüleriyle ilgili değerlendirmelerde genelde gözden kaçan bir ayrıntı olarak burada belirtilmesi gereken, köy enstitüleri programlarında kapsamlı değişikliklerin yapılmasının ve akabinde enstitülerin kapatılmasına gidilen yolun da açılmasının, CHP iktidardayken gerçekleştiğidir. Yapılan tahkikatlar sonucunda bazı köy enstitüsü öğretmenlerinin enstitülerden uzaklaştırılması, programlarda değişikliklere gidilmesi ve Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nün kapanması, dönemin CHP Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemseddin Sırer zamanında gerçekleşmiştir. Tabi Sırer'in CHP içindeki sağ kanadı temsil edenlerden olduğunu da belirtmek gerekir. İsmi köy enstitüleri ile özdeşleşmiş olan İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un da görevden alınması, CHP iktidardayken olmuştur. Bu anlamda dönemin bazı CHP'li yöneticileri ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, enstitülerin kapatılmasında rol oynadıkları gerekçesiyle, Kemalist sol çizgideki bazı aydınlar tarafından eleştirilmiştir. 1961–1965 yılları arasındaki İnönü hükümetinde Sanayi Bakanlığı yapmış ve CHP'de genel sekreter yardımcılığı görevinde bulunmuş olan Muammer Erten'in köy ensti-

64 Osman Kafadar, a.g.m., s. 377.

65 M. Asım Karaömerlioğlu, “Köy Enstitüleri”, *Kemalizm*, 3. bsk., Ed. Ahmet İnsel, c. II, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 289.

tülerinin kapanmasıyla ilgili İnönü'yle yaptığı bir sohbetten aktardıkları bu anlamda dikkat çekicidir. Erten, İnönü'ye köy enstitülerinin kapanma olayını ve dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'i ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'u görevlerinden neden aldığını sorduğunda, İnönü'nün kendisine şu cevabı verdiğini iletir: "Köy Enstitüleri'nin kapanmasından duyduğum acıyı tarif edemem (...) herkes zanneder ki Hasan Âli Yücel'i, Tonguç'u isteyerek değiştirdim; Köy Enstitüleri'nin kapanmasına neden oldum diye, benim hakkımda kamuoyunda yanlış bir hüküm vardır, aslında o zaman bir sürü olaylar oldu. Kurultayda Enstitüler aleyhine bir cereyan başladı. Ben bunların doğru olmadığını yerine giderek tespit ettim, ama bu o kadar yoğunlaştı ki grubu etkiledi. Grubun büyük çoğunluğu Köy Enstitütleri'nin aleyhine dönuştü. Bakanlar içinde Köy Enstitüleri'ne vaziyet alanlar çoğaldı. En çok da bu konuda Köy Enstitüleri'nden şikâyet edilenlerin başında Milli Eğitim Bakanı Yücel'le, Genel Müdür Tonguç hedef alınıyordu. O sırada rahmetli Mareşal Fevzi Çakmak'tan da yoğun şikâyetler gelmeye başladı. Mareşal, "*Bu kommünist yuvalarını ne zaman kapatacaksınız diye soruyordu?*" Mareşal, bunu âdeta bir mesele haline getirmişti. (...) Bu konuda bütün organlarda gücümü kaybetmiştim. Ordunun üst kademesinde de huzursuzluk başlamıştı. Onun için en çok bu konuda saldırıya uğrayan, Ulusal Eğitim Bakanı Yücel'in, Genel Müdür Tonguç'un gönlünü alarak bir süre için bu şimşekleri bu olay üzerinden uzaklaştırmak istedim. Fakat sonradan demokratik hareketleri de başlatınca, olaylar öyle gelişti ki kendi cereyanında yürüdü ve bir an geldi ki Köy Enstitüleri'ni, eski gücüyle, eski ruhuyla devam ettirmek olanakları benim elimden çıktı."⁶⁶ Bu açıdan İnönü, enstitülerin kapanmasına göz yuman kişi olmakla eleştirilir. Tonguç ve Yücel'in de İnönü'yü bu anlamda eleştirdikleri söylenir. Mevlüt Kaplan kitabında, Tonguç'un İnönü için şöyle dediğini aktarır: "İsmet Paşa, politikada kalabilmek için her şeyi yapar, politika onun için her şeydir!"⁶⁷ Kaplan, Tonguç'la yaptığı bir konuşmada Yücel'in de İnönü hakkında şunları söylediğini belirtir: "Bizi yüzüstü bıraktı. İsmet İnönü'yü hiçbir zaman affetmeyeceğim, affetmem de!"⁶⁸ Şüphesiz Kaplan'ın eserinde aktardığı bu sözlerin doğruluğu tartışılır, ancak Kaplan'ın köy enstitüsünden mezun biri olması, eserinde bu sözlere yer vermesini dikkat çekici kılmaktadır. Bahsedilen bütün bu tartışmaların ötesin-

66 Mevlüt Kaplan, *a.g.e.*, s. 85-86.

67 Mevlüt Kaplan, *a.g.e.*, s. 86.

68 Mevlüt Kaplan, *a.g.e.*, s. 87.

de, eğitim tarihinin belirli bir dönemine damgasını vuran köy enstitüleriyle ilgili tartışmaların günümüzde de devam etmekte olduğu görülmektedir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan köylere yönelik ilgi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi ile birlikte Osmanlı'ya karşılık yeni rejimin toplumsal meşruiyetini sağlama çerçevesinde temelinin köylülüğe dayandırılması ile büsbütün artmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, merkezin Batılılaşma çabalarını benimsemiş bir toplumsal zihniyetin inşa edilmesine yönelik programlı, yoğun bir modernleşme çabası içerisine girilmiştir. Cumhuriyetçi elit, Batılılaşma çabalarının başarıya ulaşması için, toplumun geniş kesimini oluşturan geleneksel yaşam tarzına sahip köylü kitlesinin modernleştirilmesini de kaçınılmaz olarak görmüştür. Bu çerçevede köylülerin eğitimi de önem kazanmış ve köy enstitülerinin açılışı gerçekleştirilmiştir. Köy enstitülerinin açılışının 1938-1946 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı yapan Hasan Ali Yücel dönemine denk gelmesi de manidardır. Bu dönem, kültür reformunu sağlamaya yönelik çabaların oldukça arttığı bir dönemdir. Köy enstitüleri aracılığıyla, kırsal Türkiye'nin, öteki toplum kesimleriyle birlikte modernleşme yolundaki toplumsal dönüşümünün sağlanması hedeflenmiştir. Bunun içindir ki, köy enstitülerinde köylüye, düşünceden pratiğe nasıl yaşaması gerektiği öğretilmek istenmiştir.

Kuruluş yıllarının başlangıcında izlerine rastlanan ve CHP'nin iktidarı DP'ye devretmesinin öncesinde de gittikçe artan bir muhalefetle karşılaşan köy enstitüleri bağlamında yaşanan tartışmalar günümüze kadar devam etmiştir. Bir kesim bu kurumları, memleket gerçekleri göz önünde bulundurularak kurulmuş oldukça ilerici kurumlar olarak değerlendirirken, diğer bir kesim ise bu kurumları, ahlaksızlığı yaygınlaştıran ve Sovyet hayranı kızıl komünist yetiştiren kurumlar olmakla eleştirmişlerdir. Sağ çevrelerde bu kurumlara yönelik eleştirilerde enstitülerle ilgili düzenlenmiş müfettiş raporları da önemli bir kanıt olarak gösterilmiş, Kemalist sol çevreler ise bu raporların düzmece olduklarını ileri sürmüşlerdir. Resmî söylemin dışında tartışmaya eleştirel bir yaklaşımla katılan bazı değerlendirmelerde de bu kurumlar, CHP'nin parti ideolojisinin ya da devletin resmi ideolojisinin kitlelere yaygınlaştırıldığı kurumlar olarak değerlendirilmiştir.

Cumhuriyetin modernleşme projesinin önemli ayaklarından birisi olarak karşımıza çıkan ve dönemin batılılaşma anlayışının temel özelliklerini taşıdığı her halinden anlaşılabilir köy enstitüleri, II. Dünya Savaşı gibi tüm dünyada önemli dönüşümlere sebebiyet veren bir tarihsel sürecin Türkiye'deki etkilerine bağlı olarak da kapanmak durumunda kalmıştır. Dolayısıyla köy enstitülerinin hem kurulma sürecini, hem kapatılma sürecini ve hem de etrafında gerçekleşen tartışmaları, dönemin Türk dış politikası ve CHP içerisinde yaşanan gelişmeleri dikkate almadan anlamak mümkün gözüküyor.

Ayrıca da, öyle ya da böyle bir şekilde köylerin ve köylülerin yaşam koşullarını ve problemlerini dikkate alan büyük bir proje; gerek kuruluşunda ve gerekse de sonraki süreçte yüklenen ideolojik misyonlar ve dönemin iç ve dış siyasal konjonktürü gibi nedenlerle akim kalmış gözüküyor.

